

BAKI DÖVLƏT UNIVERSİTETİ
İLƏHİYYAT FAKÜLTƏSİNİN

**ELMİ
MƏCMUƏSİ**

№ 09 APREL (NİSAN) 2008

SEYİD ƏZİM ŞİRVANININ ƏSƏRLƏRİNDƏ DİNİ MOTİVLƏR

Ruslan AĞAYEV*

Azərbaycan mədəniyyəti tarixinə nəzər salsaq görərik ki, XII əsr Azərbaycanın “intibah dövrü” adlandırılır. Bu dövrdə digər sahələrlə yanaşı ədəbiyyat sahəsində də müəyyən nailiyyətlər əldə olunmuşdur. Bu dövrdə yaşayıb yaratmış Nizami Gəncəvi, Xaqani Şirvani, Fələki Şirvani, Əbul Üla Gəncəvi və sairləri Azərbaycan ədəbiyyatına öz töhfələrini vermiş və böyük bir ədəbi məktəbin əsasını qoymuşdurlar. Daha sonralar bu ədəbi məktəbin İmadəddin Nəsimi, Şah İsmayıl Xətai, Məhəmməd Füzuli, Molla Pənah Vaqif və başqa layiqli davamçıları olmuşdur. XII əsrdə əsası qoyulan bu böyük intibah məktəbi dahi Füzulidən sonra bir də XIX əsrdə özünün “ikinci intibah dövrünü” yaşadı. Bu iki intibah dövrü arasında zaman fərqi başqa bir də təfəkkür fərqi var idi. Yəni XIX əsrə qədərki şairlər və ədiblər yalnız şərq fəlsəfəsinin və Qurani Kərimin təsiri ilə əsərlər qələmə alırdılar. Lakin XIX əsrdən etibarən Şərq fəlsəfəsinə və Qurani Kərim əxlaqına yeni eyni zamanda yad bir dünya görüşü də əlavə olundu. Bu isə Qərb dünyaya görüşü idi.

Şərqdə doğulan Şərq fəlsəfəsindən və Qurani Kərimdən qidalanan və Qərb fəlsəfəsinə də bələd olan XIX əsr şairlərindən biri də dahi Füzulinin layiqli davamçısı və XIX əsrin “Füzulisi” hesab olunan Seyid Əzim Şirvanidir¹.

Çoxşaxəli yaradıcılığa malik olan Seyid Əzim Şirvaninin əsərlərinin tədqiqata ehtiyacı vardır. Bu əsasən də onun dini motivli əsərlərində qabarıq şəkildə hiss olunur. Seyid Əzim Şirvani yaradıcılığının öyrənilməmiş səhifələrindən biri də onun İslam dini haqqındakı fikirləridir. Seyid Əzim haqqında tədqiqat aparan alimlərin əksəriyyəti (F.Köçərli istisna olmaqla)

---

* AMEA M. Füzuli adına Əlyazmalar institunun aspirantı.

¹ Cəfərzadə Əhməd, Qəniyev Seyfəddin. Şamaxı. Bakı, 1994.səh.75

onu “ateizm ruhlu” şair adlandırmışdılar². Feyzulla Qasımzadə onun yaradıcılığında bəzi şerləri nümunə göstərərək qeyd etmişdir ki, Seyid Əzim bu şerləri ilə ateizmə çox yaxınlaşmışdır.³ Düzdür onun nümunə kimi göstərdiyi şerlərin zahirinə baxsaq, buradan hər hansısa bir mənanı çıxarmaq mümkündür. Ancaq bu çıxarılan məna Seyid Əzim təfəkkürünün yox, onun yaradıcılığını tədqiq edən şəxsin təfəkkürünün məhsulu olacaqdır. Məsələnin digər maraqlı tərəfi də ondan ibarətdir ki, Seyid Əzim bu cür şerləri qələmə alarkən onu “ateizm ruhlu şair” adlandıran şəxslər kimi düşünmüşdürmü? Və yaxud da Seyid Əzimin ateizm haqqında hər hansısa bir məlumatı varmı? Bunu isbat etmək üçün onun əsərlərindəki dini motivlərə nəzər salmaq lazımdır.

Onun yaradıcılığında mühim yer tutan “Rəbiul ətfal” əsərinə qısa nəzər salsaq görərik ki, Seyid Əzim burada İslam dininin ziddinə heç bir ideya irəli sürməyib. “Rəbiul ətfal” əsərində Seyid Əzimin İslam dini ilə əlaqəli mütərəqqi görüşləri vardır. O, əsərində müraciət obyektini olaraq seçdiyi oğlu Mircəfərə nəsihətlərində onu zinadan, riyakarlıqdan, böhtandan və mey içməkdən uzaq durmağa çağırırdı. Seyid Əzimin böyüklüyü və dahiliyi ondadır ki, o, özü Şiə məzhəbinin Cəfəri qoluna mənsub olarsa da, oğlu Mircəfərə təqib edəcəyi yolda sərbəstlik vermiş ona əqli əldə rəhbər tutmağı məsləhət bilmişdir. Oğluna Cəfəri məzhəbini öyrənməyi məsləhət bilir, amma sonradan təqib edəcəyi yolda onu ağıl ilə baş-başa buraxır və oğluna müraciətlə belə yazırdı:

*...Əql peyğəmbərin qılıb rəhbər,
Öyrən adabi-məzhəbi-Cəfər!
Demirəm mən gedən təriq ilə get,
Əqli tut ol gözəl rəfiq ilə get,
Sənə burhan deyil təriqi pədən,
Gör nə yol getdi zadəyi Azər.*

Seyid Əzim özü şiə olduğu halda əhli sünneyə isti münasibət göstərmiş, əhli sünneyə qarşı hər hansı ədavəti və nifrəti olmamışdır. O, şerlərində

² Hüseynov Sadıq. S.Ə.Şirvaninin yaradıcılıq yolu. Bakı, 1977.səh.28

³ Qasımzadə Feyzulla. XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. Bakı, 1966.səh.110

xilafət məsələsinə də toxunmuş, burada olan haqlı və haqsız nöqtələri Allahın hökmünə buraxmağı tövsiyyə etmişdir. Oğluna da bu məsələlərdə heç kimə lənət oxumamağı məsləhət bilən şair ona müraciətində belə yazırdı:

*...Mən özüm şeyyəm, budur sifətim
Leyk əshabə yox müxalifətim,
Gər Əbubəkrlə Ömər, Osman,
Zülm ediblərsə haqq edər divan,
Onların barəsində etmə güman,
Edər imana sui-zənn ziyan,
Dilüvü saxla lənət etməkdən,
Qeyri şəxsə şəmatət etməkdən...*

Seyid Əzimə görə doğru söyləyən, haqqı sevən, insaf əhli və vicdan sahibi olan kəs yaxşıya yaxşı, yamana yaman deməkdən əsla çəkinməməlidir. Yamana yaxşı deyənlər, əyrini düz görənlər və haqqa batil deyən şəxslər zəlalətdədirlər və ömür boyu bu çirkablıqda qalacaqdırlar. O, oğluna verdiyi nəsihətlərin birində yaxşıya yaxşı, pisə pis demək, iftiradan və böhtandan qaçmaq xüsusunda belə deyirdi:

*Ey oğul xəlqə söyləmə böhtan,
Yaxşıya yaxşı ol yamana yaman,
Əsldə yaxşı olsa bir dana,
Sən “yamandır”- demək deyil ziba,
Sən dedin ki, deyil xəlifə Ömər,
Ömərə bu kəlamidən nə zərər,
Sən dedin ki, deyil imam Əli,
Olmadı zəyə ehtirami Əli,
Dedilər Mustafanı şahirdir,
Var cünunu səfihü şairdir,
Tapmadı şəni Mustafa nöqsən,
Yaxşını eyləmək olurmu yaman*

Seyid Əzimin İslama böyük xidmətlərindən biri də, sünni-şiə məsələsində birləşdirici mövqedən çıxış etməsidir. Nəzərə alsaq ki, onun dövründə avam camaat indikindən çox idi, onda görürük ki, Seyid Əzimin o dövrdə bu mövqedən çıxış etməsi nə qədər çətin bir məsələdir. Ancaq o çətinliklərdən qorxmamış, Qurani Kərimin Hucurat surəsindəki “innəməl muminunə ixvətun...”(möminlər qardaşdırlar) ayəsini əldə rəhbər tutmuş və bu yolda cəsarətlə mübarizə aparmışdır. Seyid Əzim hər iki tərəfin əbəs və bihudə yerə bir-birlərinə qərəzli münasibət göstərməsini ürək yangısı ilə qarşılayır, onları birliyə çağırır və onların bu halına acıyaraq belə yazırdı:

*Şiəməz sünniyə edər töhmət,
Sünnimiz şiadən edər qeybət,
Bizi puç etdi şiə sünni sözü,
Əhli islamın oldu kur gözü,*

Seyid Əzim yaradıcılığında hədislərə də müraciət etmişdir. Bu da heç təsadüfi deyildi, çünki dindar bir şəxs olan Seyid Əzim gözəl başa düşürdü ki, tədris vəsaiti olaraq hazırladığı "Rəbiul ətfal" əsəri uşaqlara və gənclərə xitab eləyir. Hər bir uşağın və gəncin tərbiyəsində isə peyğəmbər kəlamının xüsusi yeri vardır. Seyid Əzim də bütün bunları nəzərə almış və uşaqların təlim-tərbiyəsi üçün qələmə aldığı “Rəbiul ətfal” əsərində hədislərə də yer vermişdir. Onun “Rəbiul ətfal” əsərində müraciət etdiyi və nəzmə çəkdiyi hədislər uşaqlar və gənclər üçün çox əhəmiyyətlidir. Çünki bu hədislər sırf elmlə, vətənpərvərliklə, maariflə, qonaqpərvərliklə əlaqəli olan hədislərdir. Bundan başqa, Seyid Əzim hz. Məhəmməd (s.a.s)-in qoca qarı ilə, qonaqla, hz. Əli ilə olan və bizə hədis şəklində çatan zarafatlarını da nəzmə çəkmişdir. Seyid Əzimin qələmə aldığı bir hədisin mənası belədir: Bir gün hz. Məhəmməd (s.a.s) öz səhabələri ilə oturmuşdu və oradakılara buyurdu ki, qocalar cənnətə daxil olmayacaqlar, cənnət əhli ancaq cavanlardan ibarət olacaq. Bunu eşidən “bir qarı övrət” fəryad elədi ki, ey Allahın rəsulu mən sənə iman etmişəm, etiqadımda zərrə qədər də olsa şübhə yoxdur, gecə gündüz ibadət edirəm, belə olan halda mənim günahım nədir? Peyğəmbər (s.a.s) buna güldü və o qarıya belə cavab verdi:

*...Dedi peyğəmbəri-sütudə-şiyəm
Bilmədin ey əcuza eyləmə qəm!
Qocanı döndərib cavan eylər
Sonra həqq daxili cinan eylər*

Bundan başqa o, hz. Əlinin hz. Əbubəkr və hz. Ömərlə olan zarafatını da özünə məxsus şəkildə nəzmə çəkmişdir.

*Bir gün atlandı Heydərü Səfdər
Sağda Siddiq, sol yanında Ömər
Qaməti Mürtəza idi kütah
Çün uzun ol iki vəliyullah
Dedilər xəndəvü zərəfətlə
“Əntə fi beyninə kənuni-lənə
Qalə in ləm əkun fəəntum lə”
Oldular bu cəvabidən xəndan
Dedilər ya Əli deyil böhtan
Çünki Əhmədlə nuri vahidsən
Etdiyin iddiyə şahidsən.*

“Rəbiul ətfal” əsərində bu tip hədislərin və hekayələrin uşaqlara və gənclərə təlim edilməsində böyük xeyir vardır. Çünki o dövrdə dərslik kimi nəzərdə tutulan bu kitabı oxuyan hər bir uşaq bu hədisləri və hekayələri oxumaqla həm tərbiyəyə yiyələnir, həm də müəyyən bir qrammatik materialı mənimsəyirdi.

Seyid Əzim öz dövrünə görə mükəmməl dini təhsil almışdır. Bəzi şəxslər kimi o, müəyyən bir təhsil sisteminin təsiri altında qalmamış⁴, həm şiə məzhəbinə, həm də sünni məzhəbinə aid dini müəssisələrdə təhsil almışdır. Biz bunun təsirini onun əsərlərində görməkdəyik. Belə ki, o, məsələlərə tərəf tutmadan yaxınlaşmış, dində əsası olmayan bəzi mövzulara öz münasibətini sərbəst olaraq bildirmişdir. Yuxarıda da xatırladığımız kimi, Seyid Əzim Şiə məzhəbinin cəfəri qoluna mənsub idi. Ancaq o, şiə məzhəbinin bəzi nümayəndələrinin xüsusi əhəmiyyət verdiyi təmtəraqlı "Aşura" mərasimlərinə öz

⁴ Hüseynov Sadıq . Seyid Əzim Şirvani. Bakı, 1987.səh 37

etirazını bildirmiş və insanları dində heç bir əsası olmayan belə mərasimlərdən uzaq durmağa çağırmışdır. Biz bunu onun "Sultanov Hadiyah" adlı həcvinə açıq aydın görməkdəyik. Seyid Əzim dinlə əlaqəsi olmayan bu mərasimin təmtəraqlı keçirilməsinə qarşı çıxır, bu mərasimi tənqid edərək şerində belə yazırdı:

*Belə fətvanı görək verdi bizə hansı imam?
Ya ki, onlar özündə etdi bu əmrə iqdam?
Bədənin zəhməti gər şəridə olmazsa haram,
Biz də başlar çapıban cari edək qan əxəvi!
Heç eşitdinmi çapıb başını imami Cəfər?
Ya ki, Musiyü-Riza, Əskəriyi xəstə cigər,
Bizdən onlar məgər öz cəddini az istərlər
Niyə bəs vermədilər bu işə fərman, əxəvi?*

Daha sonra Seyid Əzim bildirdirdi ki, əgər baş çapmaq, qan tökmək lazım olsaydı bunu ilk növbədə "rəisül-füqəra" olan alimlər edərdilər. Yox əgər onlar bunu etmərlərsə demək bu işin heç bir əhəmiyyəti və faydası yoxdur. Seyid Əzimə görə bütün bunlar cahillikdən irəli gəlir və bu çatışmamazlıqları ortadan qaldırmaq üçün ancaq və ancaq avam camaatı dini cəhətdən maarifləndirmək lazımdır.

"Ateizmə yaxınlaşan şair" adlandırılan Seyid Əzim bəzi dini məsələlər vardır ki, burada tam mühafizəkar mövqedən çıxış etmişdir. Biz bunun təzahürlərini onun "Şamaxı babiləri" adlı həcvinə görməkdəyik. O, dində dəyişiklik etmək istəyən, İslamın təməl qayda və qanunlarını rədd edən, Qurana və sünnətə qarşı çıxan babiləri tənqid edir və onların bu çürük ideyalarını pisləyərək belə yazırdı:

*Qiblə Həctərxanı etmişdi bu qöv-məlun
Tərk edib Məkkəni, mənsux eləyib Minanı*

*Mümkir olduz turalım "möcüzü-şəqqülqəmərə"
Necə danmaq olur bəs möcüzeyi Qurani?*

Babilər belə bir ideya irəli sürüdürlər ki, ölümdən sonra dirilmək ağlasığmaz bir haldır, qəbir həyatı və qəbir əzabı isə ümumiyyətlə mövcud deyildir. Babilərə görə, dünyada olan yaradılanlar arasında Hind fəlsəfəsində olduğu kimi, bir ruh dəyişmə prosesi gedir. Seyid Əzim bir din adamı kimi bunlarla razılaşmır və hər şeyi yoxdan yaratmağa qadir olan Allahın bütün bunları ikinci dəfə də yaratmağa qadir olduğunu bildirərək belə yazırdı:

*Eyləyirsiz nə üçün qəbr əzabın inkar?
 Ki, dirilməz bu bədən vəqt ki oldu fani?
 Münkiri-qüdrəti-qəyyum olursuz billah
 Məgər acizdi verə bir də bu cismə cani?
 Gətirən kətmi ədəmdən hamını icazə
 Bir də müşküldü məgər həyy edə bu əzani?*

Yeri gəlmişkən, Sovet ədəbiyyatında "ateizmə yaxınlaşan şair" adlandırılan Seyid Əzim bu dünyadan sonra müsəlmanlara xoş həyat vəd edən axirət həyatına tam varlığı ilə inanmış, bu dünyanın son olmadığını nəzərə çatdırmış, bu dünyanın axirətimiz üçün bir zəmi olduğunu bildirmiş və bu dünyadan köçməyin qəm, kədər olmadığını bildirərək fikirlərini nəzmlə belə ifadə etmişdir:

*Dünyayə gələn getmək üçündür, bu nə qəmdir.
 Bir fikr elə bu xilqəti-aləm nə üçündür?*

Seyid Əzim yaradıcılığında ən ziddiyətli və ən çətin başa düşülən bəhlərdən biri də onun qəzəlləridir. Çünki bu qəzəllərin əksəriyyəti sufi təliminin, vəhdəti vucud fəlsəfəsinin təsiri altında yazılmışdır. Məlum olduğu kimi, sufi təliminin təsiri altında şer qələmə alan şairlər öz şerlərində mey, meyxanə, zahid, saqi, badə və s. kimi terminlərdən istifadə etmişlər. Bu terminlərdən ibarət olan və əsl mətləbin də gizli qaldığı qəzəlləri başa düşmək və şərh etmək olduqca çətin və mürəkkəb bir işdir. Bunları təhlil etmək üçün ilk növbədə ərəb və fars dillərini, islam fəlsəfəsini və təsəvvüfünü mükəmməl bilmək lazımdır. Çox təəssüf ki, Sovet İttifaqı vaxtında nəinki Seyid Əzimi, hətta Nəsimini və Füzulini də tədqiq edən alimlər bu meyarları nəzərə almamışlar. Bu meyarların nəzərə alınmaması

isə onların ateistliklə ittiham olunmasına gətirib çıxarmışdır. Düzdür o dövrdə yuxarıda qeyd etdiyimiz məsələlərdən agah olan alimlər də olmuşdur. Ancaq onlar da zamanın tələbinə görə bu qəzəllərin zahirində olan mənanı əsas götürmüşlər və bu qəzəllərin əsas mənasına göz yummuşdurlar. Bunu isə zamanın tələbindən irəli gələn bir məsələ kimi qiymətləndirmək lazımdır.

Onun qəzəllərində belə bir təzada rast gəlirik: Meyxanə və məscid. İlk növbədə oxucuya elə gəlir ki, Seyid Əzim meyxanəni məscidə qarşı qoyur, onu məsciddən üstün tutur və insanları şərab içməyə, meyxanə küncündə yatıb qalmağa çağırır. Amma biz onun şerlərini diqqətlə nəzərdən keçirsək görürük ki, bu heç də belə deyil. Bu məsələdə Seyid Əzim meyxanəni məscidə qarşı qoymaqla onu heç də təbliğ etmək istəməmişdir. Onun qəzəllərindəki “məscid” məfhumunu hər cür insanın ibadət etdiyi yer kimi, “meyxanə” məfhumunu isə hal əhli olan insanların könüllərini Allah (c.c) eşqi ilə doldurduqları bir yer kimi qiymətləndirmək lazımdır⁵. O, meyxanə, məscid və başqa təzadları yaratdıqdan sonra qəzəllərindəki bu gizli rəmzlərin hansı mənaya gəldiyinə işarə edərək və bunları dərk etməyin xüsusi əhəmiyyətinin olduğunu vurğulayaraq belə yazırdı:

*Rümüzi şerimin dərk etməmiş mənasını Seyyid
Gedib meyxanələrdə laübalı meyküsar olma*

Seyid Əzimin ilk baxışda badəpərəstliyi təbliğ edən şerlərinə də rast gəlmək mümkündür. Sanki o, burada badəpərəstliyi təbliğ edir və insanlara şərabin verdiyi xeyirlərdən söhbət açır. Ancaq biz bunun belə olmadığını onun şerlərinin işığında görməkdəyik. Misal üçün onun aşağıdakı şerinə nəzər salaq.

*Vaiz demə ki əldən alır əqli piyalə
Badə gətirər mərdümi hüşyarı kəmalə
Sən özgə günah eyləmə iç badeyi gülfam
Ondan nə günah olsa mənə eylə həvalə.*

⁵ Cebecioğlu Ethem. Tasavvuf terminləri və deyimləri sözlüğü. “Anka” yayınları, Ankara, 2004. səh. 45

Şerin zahiri mənasına görə hökm versək, Seyid Əzim burada əsas mənanı üçüncü misrada verir ki, burada da bədənin içilməsinə şərt qoyur və ondan sonra onu içən şəxsin günahlarını öz üzərinə götürür. Ancaq onun qoyduğu şərt çox ağır və məsuliyyətli bir şərtədir. “Özgə günah” deyəndə Seyid Əzim oğurluq, iftira, yalan, qeybət, zina, qul haqqı və sair kimi günahları nəzərdə tuturdu ki, bunları da etmədən ancaq şərab içərək günah eyləyən insan tapmaq çox çətindir. Şair burada meyi ön plana çəkməklə meydən də böyük günahların olmasını nəzərə çatdırır. Onu da nəzərdən qaçırmamaq lazımdır ki, əgər sərxoşluq şəxsi problemdirə və ondan cəmiyyətin tək-tək fərdləri əziyyət çəkirsə, yuxarıda sadaladığımız oğurluq, iftira, qeybət, yalan, zina və sair kimi “özgə günahlar” cəmiyyət üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edən problemdir və bundan bütün cəmiyyət əziyyət çəkir. Bundan başqa, Seyid Əzim sırf şərabı tənqid edən xüsusi bir şəer də qələmə almışdır. “Şərab haqqında” adlı bu şerində o, şərabın cəmiyyətə verdiyi ziyanlardan bəhs edir, şərabı ağılı örtən bir “hicab” adlandırır⁶ və şərabın ilahi hökmlə qadağan olunduğunu bildirərək belə yazırdı:

*İçmə şərabı-nabı ki, ümmül fəsaddır,
Hər fitnədən şərab fəsadı ziyaddır,
İçmə onu ki, içmədi peyğəmbəri xuda,
İçmə onu ki, içmədi sultani övliya.*

Biz bu mülahizələrlə Seyid Əzimi tamamilə pak və təmiz bir nöqtəyə çıxarmaq fikrində deyilik. Bizim məqsədimiz Seyid Əzim yaradıcılığının tək bir yöndən deyil, müxtəlif yönərdən ələ alınmasının vacibliyini göstərməkdir. Bu zaman biz obyektivliyə nə qədər əhəmiyyət versək, Seyid Əzim yaradıcılığına da bir o qədər mükəmməl yiyələnmiş olarıq.

Seyid Əzim Şirvani yaradıcılığını düzgün tədqiq etmək, gələcək nəsillə olduğu kimi çatdırmaq (sovetlər dönəmindəki kimi yox) çox çətin və zəhmət tələb edən bir işdir. Bu isə iki səbəbdən irəli gəlir. Bunlardan birincisi, onun əsərlərindəki ziddiyyətli məqamlar, ikincisi isə əsərlərinin həcmə böyük olmasıdır. Firudin bəy Köçərlinin təbiri ilə desək “Azərbaycan şairlərindən heç biri onun qədər əsər qələmə almayıbdır. Buna görə də, onu rusların

⁶ Hüseynov Sadıq. Seyid Əzim Şirvani. Bakı, 1987. səh 6

Puşkininə, ingilislərin Bayronuna və polyakların Miskeviçinə bərabər tutmaq lazımdır⁷.” O, öz ədəbi irsi ilə sağlığında bu dünyaya səs salıb axirət dünyasına da üz ağılığı ilə gedən dahilərimizdəndir.

*Mövti cismani ilə sanma mənim ölməyimi
Seyyida, ölmərəm aləmdə səsim var mənim*

---

⁷ Köçərli Firudin. Azərbaycan ədəbiyyatı. Bakı, 1981, səh. 97.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

Cebecioğlu Ethem. Tasavvuf terminləri və deyimləri sözlüğü. “Anka” yayınları, Ankara, 2004

Cəfərzadə Əhməd, Qəniyev Seyfəddin. Şamaxı. Bakı, 1994

Hüseynov Sadıq, Seyid Əzim Şirvani. Bakı, 1987

Hüseynov Sadıq. S.Ə. Şirvaninin yaradıcılıq yolu. Bakı, 1977

Köçərli Firudin. Azərbaycan ədəbiyyatı. Bakı, 1981

Qasımzadə Feyzulla, XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. Bakı, 1966.

Qurani Kərim, (Azərbaycan dilində tərcümə, tərcüməçilər: Bünyadov, Z.M, Məmmədəliyev, V.M) Qismət. Bakı, 2004

Şirvani Seyid Əzim, Əsərləri. 3 cildə. Bakı, 1974

РЕЗЮМЕ

Сейид Азим Ширвани, является одним из выдающихся Азербайджанских поэтов, который жил и творил в XIX-ом веке. Многие его произведения имеют религиозное содержание. Именно эти произведения С. А. Ширвани нуждаются в серьезном научном исследовании. В этой статье читатель сможет найти информацию о религиозных произведениях С. А. Ширвани, который несмотря на то что был настоящим мусульманским поэтом, в советское время пропагандировался как поэт – атеист.

RESUME

Seyid Azim Shirvani was one of the Azerbaijan poets who lived in XIX century and left a rich literary heritage after him. His Works ore enriched with religious motives. Having various creations the religious motivies in S.A. Shirvari's Works ought to be especially investigated. In his article, characterising as the atheist poet in Soviet literature, the religious motivated Works by S.A. Shirvani, were slightly lighed up. It is also considered that he was a true mosleum and the didn't have any attention with atheism.